

od spisovateľa *ľudu a národa* k autorovi *subjektu a predikátu*, ako to vtedy sformuloval Esterházy. Vyznačovali ju mená Miklósa Mészölya, Imre Kertésza, Györgya Konráda, Pétera Esterházyho, Pétera Nádasza, Györgya Spiróa, na pozadí so Sándorom Máraiom. A Marcel Reich-Ranicki, ktorý voviedol modernú maďarskú literatúru do ne-meckého, a tým aj európskeho kultúrneho okruhu.

Futbal, kľučka na vreckovke a brankárske tepláky neboli len Esterházyho a Szigetihho spomienkou na detstvo a zlaté časy maďarského futbalu, ale aj holdom Nietzscheho *dieťaťu v mužovi*. Lebo len to môže žiť život ako literatúru a literatúru ako život, ako sa to podarilo Esterházymu a vydávať pre potešenie iných *svojich* maďarských, slovenských, stredoeurópskych a európskych autorov, ako sa to podarilo vo vydavateľstve Kalligram Lászlóvi Szigetimu. Obaja mali šťastie na Hrabala, Mészölya, Konráda, Nádasza, Spiróa, Závadu, Kukorellyho, Mártona, Grendela, Hunčíka, Talamona, Vilikovského, Pišťanka, Ballu, Samka Táleho. Niežeby nebola aj iná maďarská, slovenská, česká či poľská literatúra, ale toto bola ich literatúra. U Pétera Esterházyho od *Malej maďarskej pornografie* (1984) a *Pomocných slovies srdca* (1985) cez *Jednu ženu* (1995), *Harmóniu caelestis* (2000) a *Opravené vydanie* (2002) až po *Pankreasov denník* (2016). A obaja mali šťastie na Julianu Szolnokiovú a Renátu Deákovú, a tá zase na Judit Görözdya a Anitu Huťkovú.

Renáta Deáková sa cítila pri prekladaní Esterházyho *hybridných próz*, v ktorých sa zmiešavajú nerovnorodé a nesúrodé prvky, ako ryba vo vode. Týka sa to všetkých Esterházyho próz, ale najmä tých posledných. Niečo o tom viem od čias, keď sme s Janom Štrasserom prekladali *Posledné dni* Karla Krausa. Som si istý, že keď postmoderna vypýchne, bude sa hovoriť o Péterovi Esterházym ako o modernom autorovi dlhého dvadsiateho storočia. Jeho irónia je splateným dlhom veľkej tradícii Laurencea Sterna, duchaplná a kruto kritická. V tom je podobný ako vajce vajcu Karlovi Krausovi, Jaroslavovi Haškovi a veľkej tradícii európskej prózy, ale aj odlišný od nich ako vajce od vajca.

(2016)

TRINÁSTE KOMNATY DIVADLA SKRAT*

Divadlo SkRAT: *Kryptotyp*. Bratislava.

Texty spracovala, komentáre situácií, scénické poznámky a úvod napísala Inge Hrubaničová.

Zora Bútorová

Kryptotyp a *Tabu*. Také sú názvy dvoch častí knihy z kolektívnej dielne tvorcov divadla Skrat. Oba názvy odkazujú na čosi skryté, utajené. Ten prvý, s predponou krypto-, naznačuje existenciu čohosi na prvý pohľad nespozorovateľného, podpovrchového, ale fakticky prítomného. Ten druhý poukazuje na čosi, čo je nedotknuteľné, chránené striktným, občas až posvätným zákazom. V drivej väčšine tabu nemá univerzálnu

* *Denník N*, 29. 3. 2016

povahu, ale viaže sa na konkrétnu spoločnosť, kultúru či politický systém; jeho do-
držovanie sa kontroluje a porušenie trestá.

Po roku 1989 sa u nás často volalo po odstraňovaní tabu: normalizačný režim sa
za pomoci cenzúry a perzekúcie usiloval poprieť samotnú existenciu temných stránok
našej totalitnej minulosti – tej fašistickej i tej komunistickej, presahujúcej do prítom-
nosti – a zamiesť všetky zločiny, krivdy a absurdity pod červený koberec. Ľudí, ktorí
sa pustili do detabuizácie, spájalo presvedčenie, že bez nastavenia neúprosného
zrkadla, odsúdenia neprávnosti a potrestania vinníkov sa nedajú položiť základy sluš-
nejšej spoločnosti. S odstupom štvrtstoročia je zrejme, že očistná procedúra nebola
dosť účinná.

Tabuizácia sa však netýka iba veľkých dejín, ale aj našich životov tu a teraz. V spo-
ločnosti, ktorá sa ženie za výkonom a úspechom, vonkoncom nie je jednoduché od-
haliť svoje súkromné trináste komnaty. Priznať si, že mám problém, zveriť sa s ním,
však môže priniesť úľavu, umožňuje obrátiť smutné na komické, a možno ani nie až
také výnimočné. Pozrieť sa na svoje trápenie s odstupom a z rozličných perspektív,
a tak získať šancu posunúť sa kamsi ďalej – k vyrovnaní sa s nejakým človekom,
udalosťou či s vlastnými obmedzeniami, k nadviazaniu nového vzťahu či k ukončeniu
toho nefungujúceho... tých možností je veľa – ak sa človek rozhodne. Nie každý to však
dokáže.

Šestica autorov knihy Krypotyp (v zložení Ľubomír Burgr, Lucia Fričová, Dana Gu-
dabová, Inge Hrubaničová, Milan Chalmovský a Vlado Zboroň) to za roky spoločného
účinkovania na scéne divadla SKRAT dokázala opakovane. Nóvum však je, že tentoraz
máme možnosť zažívať to s nimi aj ako čitatelia. Pootvorili nám dvere do kolektívnej
dielne, v ktorej sa rodia ich predstavenia. Dali nám nazrieť a lepšie pochopiť ich prácu
i výsledok.

Ako píše Inge Hrubaničová, ktorá je spolu s Ľubom Burgrom autorkou konceptu
knihy, rozhodli sa zaznamenať, ako spoločne hľadali „slobodnú, ničím neohraničenú
divadelnú výpoveď“. Aby z toho mohlo vzniknúť divadlo chápané ako „udalosť bez
ostrých hraníc medzi fikciou a skutočnosťou“. Takmer rok sa stretávali a zhovárali sa
o svojich skúsenostiach a zážitkoch. Najmä o takých, čo ich hlboko, priam existen-
ciálne zasiahli a zároveň majú presah aj do širšej kultúry našej každodennosti. Sa-
mozrejme, takáto kritická reflexia predpokladá nielen komunitu blízkych ľudí, ktorá
v nej vidí potrebu a hodnotu, ale aj vzácnu otvorenosť a odvahu. Ako to povedal Hein-
rich B II: „Tam, kde existujú tabu, prekážky, obmedzenia, ktoré vyplývajú z výchovy či
prostredia, reč vyžaduje odvahu... Písať, hovoriť, vyjadriť sa je oslobodzujúci proces.“

Text samotnej divadelnej inscenácie *Tabu* tvorí iba čosi vyše päťiny obsahu. Čo
tomu v knihe predchádza, je nevšedným čítaním, kde účinkujúci vystupujú zo svojho
osobného, veľmi intímneho priestoru a premieňajú to, čo je hlboko individuálne, na
všeobecnejšiu, no stále autentickú ľudskú skúsenosť. Ako sa dozvedáme zo záznamu,
bolo im od začiatku zrejme, že sa púšťajú do „antropologického výskumu jednej slo-
venskej generácie druhej polovice 20. storočia na vzorke šiestich ľudí“. Výsledkom
je sonda, ktorú absolvoval každý za seba, ale s pomocou ostatných – a tí ho provo-
kovali, povzbudzovali, ironicky komentovali. Sonda, ktorú do seba a svojho sveta za-
pustili dnešní zhruba päťdesiatnici, ktorí už stihli čosi preskákať a môžu aj čosi bilan-
covať. Pritom však nehovoria iba o sebe, rozohrávajú typologické životné situácie,
postoje, zmýšľanie, skutky širšieho spoločenstva. Ba idú ešte ďalej: fantazirujú, po-
hrávajú sa so svojimi témami, ukazujú, ako by sa jednotlivé motívy či dimenzie mohli
rozvinúť.

Kolektívny dialóg na pokračovanie je raz groteskný a absurdný, inokedy stiesňujúci, potom zase neúprosný ako skalpel, má silu čitateľmi riadne zalomcovať, zaskočiť ich, vyviesť z miery, znepokojiť, šokovať, ale aj pobaviť. Dať im pocit, že prenikajú pod povrch nereflektovanej každodennosti, k plnšiemu pochopeniu toho, ako tu vlastne žijeme, ako sa tu plahočíme.

Z množstva tabuizovaných tém, ktoré by stáli za pozornosť, si všimnime aspoň dve. Tou prvou je – ako inak, keď je reč o tabu? – sexualita v mnohorakých kontextoch a vydaniach, i takých, ktoré porušujú konvenčné predstavy a tradičné normy, patria za hranice spoločensky schvaľovaného či aspoň verejne priznávaného. Sex ako nečakaný darček, dielo náhodnej príležitosti, na dosť nepravdepodobných miestach či konšteláciách. Sex ako hlavné, či až jediné puto v intímnom vzťahu. Ale aj sex, ktorý by mohol byť súčasťou hlbokjej ľudskej náklonnosti, lásky. Nenaplnená láska v čase zväčšeného priestoru pre individuálnu slobodu, ktorý sa stal aj časom pribúdajúcich singliet a singlov. V dobe, ktorá síce – najmä v urbánnom prostredí – menej než kedysi nálepkuje či až ostrakizuje ľudí bez partnera, ale ktorá z nich nemôže sňať úzkosť z osamelosti. Darmo slobodný trh vyprodukoval pestrú paletu erotických pomôcok či elitné zoznamky s luxusnou ponukou šitou na mieru svojim náročným, priberčivým a úzkostným klientkam i klientom.

A potom je tu ďalšia veľká téma, ktorej sa neradi dotýkame. Starnutie, staroba v spoločnosti vyznávajúcej kult dravej a krásnej mladosti. Pocit nepotrebnosti, zbytočnosti nielen starých ľudí, ale dokonca aj ľudí v strednom staršom veku. V šesťdesiatych rokoch minulého storočia, keď boli západné spoločnosti demograficky podstatne mladšie ako dnes, americkí sociológovia rozvíjali kontroverzný koncept staroby ako „bezrolejovej roly“ – ako životnej fázy, v ktorej je prirodzené vyvážovať sa zo všetkých spoločenských rol, aby starí nezavadzali mladším a umožnili hladkú generačnú výmenu. Lenže dnes, keď sa život predlžuje a aj naša populácia prudko starne, sa ako vhodnejší ponúka koncept aktívneho starnutia založený na začlenení starších ľudí do spoločnosti, prinášajúcom pocit užitočnosti a zmysluplnosti života. Aj keď sa nám to na Slovensku zatiaľ veľmi nedarí a nie vždy a každému takýto koncept sedí, je dobré, že sa už aspoň začalo verejne hovoriť o niektorých prekážkach – napríklad o ťažkostiach udržať si zamestnanie, o podceňovaní celoživotného vzdelávania, o situácii ovdovených či rozvedených starých ľudí, najmä žien.

Staroba má však aj ďalšie stránky, ktorých sa táto kniha odvažuje dotknúť, hoci vo verejnom priestore sú ešte stále doslova tabu. Napríklad pach tela starého človeka, ktorý je dnešným vnúčatám či pravnúčatám taký nepríjemný. Nečudo – veď na rozdiel od svojich rodičov už nevyrastali vo viacgeneračných rodinách, kde bola fyzická blízkosť starších a mladších samozrejmosťou. A potom je tu umieranie a smrť, ktorú dnešná spoločnosť, slovami českej sociologičky Jiřiny Šiklovej, vyhostila. Mrazivé je rozprávanie jedného z autorov (či jednej z postáv? – to sa v tejto knihe nikdy nedozvieme), ktorý sa stal nevdojak svedkom, ako vyčerpané dcéry nenápadne urýchlili smrť svojej beznádejne chorej matky. Zákusky, upečené na kar, mali už nachystané v mrazničke... Keby sa náhodou ocitli v role respondentiek výskumu, asi by niečo také zatajili a označili by eutanáziu za tabu.

O týchto a ďalších témach lezúcich pod kožu debatovali „skraťáci“ a pritom zaháňali hlad nakladaným enciánom a utopencom a zapíjali pivom či harmančekovým čajom. Z týchto zvláštnych divadelných skúšok sa zrodil materiál, ktorý im zatiaľ vydal na dve predstavenia. Inscenáciu *Tabu* hrajú od decembra 2014 a predstavenie *Extrakty a náhrady* od februára 2016.

Vráťme sa však k začiatku ich debaty, pri ktorej prepukol vášnivý spor o tom, či tabu búrať, zachovávať, či dokonca budovať nové? Tvorcovia ešte iba budúcej hry *Tabu* mali pravdu, že na to neexistuje jednoznačná odpoveď. Treba sa totiž pokúšať o všetko z toho – v závislosti od toho, na aké hodnoty a správanie sa príslušné tabu vzťahuje. V dobe zneužívania starých ľudí, premnožených reklám vystavujúcich ženské telo ako tovar, zápalistého ťaženia proti rozličným vydaniam inakosti, šírenia konšpiračných bludov, prerušovania divadelných predstavení... a v tomto výpočte by sa dalo pokračovať – je zrejme, že rešpekt k dôstojnosti človeka, tolerancia a nenásilie, úcta k skutočným odborným autoritám, nepatria u nás medzi nedotknuteľné hodnoty, medzi tabu – hoci v ideálnej slušnej spoločnosti by nimi mali byť.

V Krátkom slovníku slovenského jazyka sa slovo skrat charakterizuje ako „neželateľné spojenie vzájomne nezlučiteľných myšlienkových postupov“. Slovník by sa zjavne žiadalo doplniť. SKRAT je aj „nezničiteľné spojenie navzájom sa obohacujúcich skúseností“, spôsobujúce výbuch, ktorý rozvibruje, omráči a napokon očistí.

(2016)

PETER ZAJAC A SLOVENSKÉ KARGO

Tibor Pichler

Slovenské kargo literárneho vedca Petra Zajaca upúta už svojím obalom. Je na nej Wögerbauerova fotografia, vhodný symbol autorovej intencie diskutovať fenomény a modernizačné paradoxy slovenského národovotvorného procesu v priestore dejín slovenskej literatúry, ktorá bola popri novom spisovnom jazyku najväčším úspechom a dúchadlom národného hnutia v 19. storočí. Budúci čitateľ vidí okridlenú knihu či zošit prázdnych zažltnutých stránok pôsobiacich antikvárne, ktoré čakali alebo ešte čakajú na popisanie, t. j. na svoju budúcnosť. Symbolizuje projekt obrodovania odkazom na dávnominulosť alebo lepšie povedané starobylosť.

Zajacova kniha je typom „otvorenej knihy“. Čitateľ môže začať ktoroukoľvek kapitolou, sú samonosné, avšak tematicky prepojené. Spája ich skúmanie slovenských dejín a osobitne kultúry na podklade dejín literatúry a teórie literatúry. Slovenská literatúra však, slovami Zajacom citovaného Valéra Mikulu, tvorí nielen estetikum, ale, a to tradične, aj politikum. Vykazuje sociálno-politickú, národno-politickú funkciu a aj Peter Zajac v istom zmysle žije a koná vo vedomí tejto tradície, kde literát znamená verejne činnú osobu. Slovensko začína ako dielo vzdelancov a začína literárne. Stačí sa začítať do state Jozefa Miloslava Hurbana *Slovensko a jeho život literárny*. Mať literatúru znamenalo mať dejiny, alebo aspoň vzniesť na ne nárok. Preto, keď sa báda, keď sa hovorí o slovenskej literatúre, ide aj o filozofiu dejín, ide aj o politiku a národovotvorné úsilie, osobitne v 19. storočí.

Pravda, slovenská tradícia verejne činného vzdelanca nie je ideovo monolitná, ale pluralitná, pretože vzdelanci boli názorovo rôznorodí. Podobne ako francúzski *philosophes* pripravovali Francúzsku revolúciu, slovenskí vzdelanci rôznym spôsobom snivali sen o slovenskej budúcnosti. Tragédiou národovotvorných intelektuálov bolo, že